

J aume I:
Llibre dels feits

Estudis i edició a cura de
Antoni Ferrando Francés
Vicent Josep Escartí Soriano

2024

*f*onts històriques valencianes

Índex

Estudis introductoris

ANTONI FERRANDO FRANCÉS: «El <i>Llibre dels feits</i> del rei en Jaume. La versió canònica de la crònica jaumina»	9
Objectius	9
La difusió inicial del <i>Llibre dels feits</i>	9
Descripció codicològica	12
El copista: Juan de Barbastro	14
Les marques de lectura	15
Breu història del manuscrit	18
El ms. C en la tradició textual del <i>Llibre dels feits</i>	21
Notes per a un acarament textual entre els mss. H i C	25
Observacions historicolingüístiques sobre el ms. C i el seu antígraf	36
Hipòtesis sobre la formació de l'arquetip del <i>Llibre dels feits</i>	40
L'autoria del rei	48
Interés històric del ms. C	53
Bibliografia	62
VICENT JOSEP ESCARTÍ: «El <i>Llibre dels feits</i> : de l'entorn reial a la difusió digital»	69
Preliminar	69
El <i>Llibre dels feits</i> en l'entorn propi: els manuscrits medievals i els primers lectors	71
La <i>Crònica</i> de Jaume I i la impremta: manuscrits, edicions i traduccions	79
El món del barroc i la crònica del rei: un record més difús	86
L'interés dels erudits i els acadèmics i els primers estudis del <i>Llibre dels feits</i>	92
La redescoberta de les memòries del rei en la Renaixença: les primeres edicions	97
El <i>Llibre dels feits</i> : les edicions acadèmiques i populars dels se- gles XX i XXI	103
Bibliografia	111

JAUME I:
LLIBRE DELS FEITS

Críteris d'edició	125
Edició	129
Apèndix: Les dues seccions del <i>Llibre dels feits</i> incorporades al ms. C després de 1557	489
Índex de capítols	519
<i>Índexs onomàstics</i>	
<i>Índex antroponímic</i>	541
<i>Índex toponímic</i>	557

El Llibre dels feits del rei en Jaume
La versió canònica de la crònica jaumina

ANTONI FERRANDO FRANCÉS

OBJECTIUS

Dos són els objectius bàsics d'aquest treball: d'una banda, donar compte de la transmissió manuscrita del *Llibre dels feits del rei en Jaume* (c. 1276) fins que arribà a editar-se, l'any 1557; d'altra, justificar sobre bases històriques i filològiques l'interès del ms. C del *Llibre dels feits* (d'ara en avant, preferentment, *LF*), copiat el 1380, en ser el representant més antic de la versió que el rei Pere el Cerimoniós considerà com a canònica.

LA DIFUSIÓ INICIAL DEL *LLIBRE DELS FEITS*

Concebut com a memòria exemplar d'una vida guiada per la divina providència i destinat sobretot als seus successors, el *LF* a penes traspassà el cercle familiar de la casa reial de la Corona d'Aragó fins al regnat de Jaume II (1291-1327), net del rei Jaume I el Conquistador. Desitjós de difondre el llibre del seu avi entre la cristiandat, Jaume II encarregà a fra Pere Marsili de traduir-lo al llatí. El frare dominicà distribuí en quatre llibres les *gesta* del rei Jaume I, «veraci stylo sed vulgari collecta ac in archivis domus regie ad perpetuam sue felicitatis memoriam reposita», i n'acabà el treball el 2 d'abril del 1313. No era una versió absolutament literal, però sí fidel, encara que amb addicions referides especialment a Mallorca, a València i a l'orde dominicà (López Elum, 1995: 78-80; Biosca, 2015). El dia de la Santíssima Trinitat de 1314, Marsili lliurava personalment al rei, al convent de Sant Doméneç de la Ciutat de València, l'exemplar de la seua traducció. En l'èxplícit de la còpia, el mateix Marsili s'encarrega de proclamar que «hic liber de vulgari in Latinus translatus est». Són les primeres notícies documentades fins ara sobre l'existència del *LF*.

També corresponen al regnat de Jaume II els primers testimonis documentals que avalen la difusió entre diversos membres de la família reial, en llatí o en vulgar, de l'autobiografia del rei Jaume, bé amb el títol de *Liber actuum felicitis recordationis regis Jacobi* (5 de maig de 1313, ed. Rubió, 1907: 355), o bé amb el de *Liber gestorum illustrissimi domini regis Jacobi felicitis recordationis* (18 de juny de 1313, ed. Rubió, 1907: 355-356). El primer document fa referència a la còpia del *LF* que Jaume II destinà al seu cosí Sanç I, rei de Mallorca (1311-1324). El segon document fa referència al lliurament de la traducció de Marsili a Jaume II. Uns anys més tard, tenim més notícies sobre la difusió inicial del *LF* entre la família reial. En l'inventari del 23 de novembre de 1319 dels béns de l'infant Jaume, fill primogènit de Jaume II, figura «unum librum geste regie Jacobi», i, per una carta del rei Alfons el Benigne a la seua germana Maria, datada el 2 d'octubre de 1335, ens assabentem que aquesta també posseïa un «libro del senyor rey don Jayme». Són mostres parcials d'una difusió encara poc coneguda, que difícilment hauria arribat al papa i a altres monarques de l'època sense la traducció llatina de Marsili.

La primera documentació coneguda de la presència del *LF* fora del Palau Reial de Barcelona correspon a la carta que, l'11 de setembre de 1343, el rei Pere el Cerimoniós trameté a Ponç de Copons, abat de Poblet, reclamant-li la devolució del «libro nostro», «scilicet gestis dive recordationis domini Jacobi regis Aragonum», que li havia deixat perquè en tragués una còpia (Rubio, 1908, I, núm. 117).

La versió llatina de Marsili i, doncs, la conversió del *LF* en una crònica d'ambició universalista responia a l'operació mitificadora del rei Jaume I iniciada pel seu net Jaume II, que cercava veure'l elevat als altars, tal com s'havia fet amb el rei Lluís IX de França, canonitzat el 1297. El *Liber gestorum regis Jacobi*, de Marsili, no eliminà la difusió de la versió original en vulgar. Ben al contrari, la família reial sabia que era obra personal de Jaume I, redactada en primera persona i amb totes les característiques sintàctiques i lèxiques pròpies de l'oralitat. Posseir-la i llegir-la era una manera de fer present la imatge i la paraula del seu venerat antecessor, que la *Crònica* de Ramon Muntaner ja presentava com a «sant». En aquesta operació, potser cap rei nostrat no es va distingir tant com Pere el Cerimoniós (Pere IV d'Aragó, III de Catalunya i II de València) (1336-1387), rebesnet de Jaume I i ell mateix autor d'una de les quatre grans cròniques medievals de la Corona d'Aragó, ja que arribà a l'extrem d'instituir la commemoració del traspàs de Jaume I, cada 27 de juliol, com si fos un sant més del calendari litúrgic (Escartí, 2008; 2010). Ja hem vist que, a fi i efecte de posseir un trasllat ben presentat de l'exemplar en paper del *LF* que posseïa, Pere el Cerimoniós demanà a l'abat de Poblet que li enviés la còpia en pergami que aquest havia encarregat al monjo Celestí Destorrents. És el manuscrit batejat amb la sigla H, més conegut com a *manuscrit de Poblet*.

Ara bé, allò que interessa destacar ara és que el rei Cerimoniós, amb l'objectiu de promoure la difusió del *LF* entre els seus súbdits i alhora el de reforçar l'adhesió d'aquests a la monarquia, va ordenar fer una revisió gràfica i estilística del

LF per tal de conferir al text jaumí en vulgar la màxima formalitat i el màxim rigor textual i perquè servís de model per a traure'n còpies i enviar-les a les principals institucions dels seus regnes. D'aquestes còpies, només se n'han conservat algunes. L'única completa que ens ha pervingut del seu regnat és la que ordenà fer a Juan de Barbastro (1380), que destinà a la Ciutat de Mallorca. Se la coneix amb la sigla C, però més comunament com a *manuscrit d'Aiamans*, per tal com els comtes d'Aiamans en van ser els posseïdors entre el segle XVIII i principis del segle XX. Tant una sigla com l'altra són les que, el 1912, va proposar Jaume Massó i Torrents per a designar els diversos manuscrits del *LF*.

La secció del *LF* destinada a la conquesta de València va ser impresa per primera vegada en la ciutat de València, l'any 1515, dins l'*Aureum Opus*. Com afirma el seu impressor, Lluís Alanyà, va ser treta «de registre autèntich de l'archiu del Consell de la present Ciutat». La primera edició completa de la crònica jaumina també es va realitzar a València, l'any 1557, però només amb un tiratge de 109 exemplars (Sanchis Sivera, 1999: 71). No se'n faran noves edicions del text complet fins a la que acabà de publicar, el 1905, Àngel Aguiló, a partir de la versió del manuscrit de Poblet, preparada pel seu pare, Marià Aguiló, el 1873, amb correccions puntuals tretes de l'edició de València de 1557. Totes les edicions posteriors a la d'Aguiló, incloent-hi la versió modernitzada i acarada amb el text medieval de Josep Maria de Casacuberta (1926-1962), l'edició anotada i parcialment modernitzada de Ferran Soldevila (1971), la reedició d'aquesta a cura de Jordi Bruguera amb «revisió històrica» de Maria Teresa Ferrer Mallol (2007), l'edició facsimilar prologada per Martí de Riquer (1972), l'edició quasi paleogràfica de Vicent Garcia Edo (1989), l'edició crítica de Jordi Bruguera (1991) i les edicions modernitzades d'Antoni Ferrando i Vicent J. Escartí (1995, 2008), de Josep Maria Pujol (2008) —versió paral·lela a la traducció francesa d'Agnès i Robert Vinas (2007)— i de Jordi Bruguera (2008) van prendre com a text base el manuscrit de Poblet. L'única excepció és la que, abans de la guerra civil de 1936-1939, va preparar Manuel de Montoliu i Togores, amb el títol de *Crònica de Jaume I (Textos català i llatí)*, que havia de portar una introducció de l'editor i un aparat crític i textual de Ferran Soldevila i del mateix Montoliu. La guerra en va interrompre l'edició, de la qual només s'havien pogut imprimir 296 pàgines, conservades en plecs solts a l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans. L'edició de Montoliu presenta, en bon format i amb paper de qualitat, el text del manuscrit d'Aiamans, amb un ric aparat crític i textual (especialment en relació amb les variants del manuscrit de Poblet), confrontat amb l'edició de la versió llatina de Marsili, preparada per Xavier de Sales i Enric Bagué. No s'ha localitzat la introducció de Montoliu ni se sap si s'imprimiren més plecs. En tot cas, Soldevila aprofità a fons les aportacions de Montoliu, sovint per a dissentir-ne, en la seua edició de *Les quatre grans cròniques* (1971).

La primera edició completa del ms. C és, per tant, la que, l'any 2010, publicà l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, a cura d'Antoni Ferrando i de Vicent